Лук'яненко О. В. Мовне питання у середовищі освітян УРСР часів десталінізації / / Сумська старовина. – 2012. – №36-37. – С.72-82.

«МОВНЕ ПИТАННЯ» У СЕРЕДОВИЩІ ОСВІТЯН УРСР ЧАСІВ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

У статті розкриваються питання, яким було місце української мови у колективах педагогічних вишів УРСР часів «відлиги»,чи вона жила або ж виживала серед студентів та викладачів вищої школи та яким чином відбувалося її повернення на законне місце в українській школі та свідомості інтелігенції.

Актуальність. В сучасних умовах Україна перед кожними новими виборами постає перед проблемою двомовності. Вона ж стає перепоною для консолідації окремих місцевих громад не лише у часи «виборчої істерії». Далися в знаки роки політики цілеспрямованої сталінської та брежнєвської русифікації ХХ століття, штучні міграції всередині Союзу РСР, геноциди та національне перероджeння (ба навіть виродження) не лише окремих особистостей, але й цілих регіонів. Тому злободенним постає проблема з'ясування змісту та наслідків хвиль українізації – часом нетривких, несміливих, однак тих, що мали вплив на послаблення засилля «мови міжнаціонального спілкування» в УРСР. Одним з них був період, відомий як «відлига».

Метою роботи було дослідження на базі широкого кола архівних джерел, спогадів та опублікованої літератури впливу десталінізації на настрої колективів вищої педагогічної школи УРСР у площині мови.

Історіографія питання. Проблеми національної самоідентифікації українців розкривають роботи Л. Гриневич[1], В. Гриневича[2] та Н. Юсової[3]. Вони слугували поясненням часом штучного, стереотипного уявлення освітян про зв'язок братніх народів, про взаємозбагачення мов, пояснили почуття відданості Радянській Вітчизні та співвіднесли його з територіальними, мовними,

національними та релігійними факторами з життя окремих членів педколективів.

Студентська молодь та викладачі реагували на зміни у національній політиці (загальнодержавні тенденції описували А. Інкелес[4], Ш. Гіллорі[5], Е. Голдхаген[6], М. Мандрик[7], О. Бажан[8], Ю. Ніколаєць[9] та Л. Якубова[10]). Освітяни зайняли чітку позицію з приводу мовного питання (союзні та республіканські закономірності досліджували Ю. Поташній[11], В. Чапленко [1021] та Н. Вірченко[12], Ю. Шаповал[13] та Л. Масенко[14]; найбільше розвідок цього плану сконцентровано у збірнику матеріалів наукової конференції «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства»[15]) та на прояви опозиційності[16].

Українське мовне питання пройшло три основних періоди: початковий (кризовий), основний формуючий та оновлювальний (пристосувальний). Перший співпадає з часом останніх місяців правління Йосипа Сталіна та початком періоду десталінізації. Другий демонструє те, як у роки осердя десталінізаційних процесів (з 1953 по 1958) формувалося бачення української вищої школи у колективі педагогів. І, з рештою, третій період дає змогу поглянути на наслідки перетворень. Що характерно для радянської дійсності, під час останнього періоду влада вдається до реверсної політики, відновлюючи старі підходи та оцінки. Тому не дивно, що оновлювальний період мовної проблеми доби десталінізації безперечно, стане кризовим для періоду брежнєвського застою. Розглянемо кожен з періодів детальніше.

Кризовий період (період акумуляції) (грудень – червень 1953 року)

У створених умовах мовне питання в УРСР і ставлення до нього освітянської еліти пройшли декілька етапів. Перший з них – період акумуляції, який тривав до червня 1953 року, коли Пленум ЦК КПУ не зреагував на постанову Президії ЦК КПРС від 26 травня 1953 року з приводу ситуації у Західних областях УРСР. У цей період, який не визначений своєю нижньою межею через рамки нашого дослідження, акумулювалися не лише проблеми мови, але і потенціал людей, ідеї та прагнення, що згодом виллються у активні дії.

У період до червня 1953 року влада створює атмосферу турботи за українську мову. Преса продовжує почату центром кампанію боротьби за чистоту мови на зразках центральних газет, таких, як «Радянська Україна»[17], не оминаючи критики мовної політики і дрібних обласних видань[18]. Педагоги Полтавського педінститут також долучається до заходів по очищенню мови від суржику та русизмів. Тогочасний завідувач кафедри української мови інституту Петро Дудик присвячує цьому питанню наукові розвідки, хоча сам більшість документів (автобіографію чи заяви) пише переважно російською[19]

У цей же час уся «міць та багатство» української мови майбутніх педагогів бажати чекати кращого. Як розчаровано зауважив Василь Костенко з кафедри марксизм-ленінізму, погана українська мова студентів на практиці виявлялася ще гіршою[20]. Проте, можемо констатувати, що у молоді Полтавського вишу проблеми були не лише із знанням рідної української мови. Викладачі визначали неграмотність навіть з російської[21]. Факти низької грамотності молоді відмічали педагоги Глухівського[22] та Харківського[23] педінститутів УРСР.

Здається, окрім побідного виправляння помилок у мові молоді та жалінь з приводу нехтування українською мовою у полтавських школах, викладачі ПДПІ не йдуть. Однак, уже на кінець травня 1953 року з вуст Катерини Кузьмич злітає майже революційне зауваження кафедрі марксизму-ленінізму: «пора б кабінету українізувати свою роботу»[24]. Проте, це була лише поодинока заява, яка залишиться самотнім закликом ще принаймні декілька місяців, допоки у країні не почнуться зміни, бо, згідно тогочасним навчальним програмам, українська мова на історичному факультеті з 1950 року взагалі не викладалась[25].

Основний формуючий період мав декілька підперіодів.

Період шукань (червень 1953 – грудень 1955)

Він починається у червня1953 року. Тоді ініціативи по згортанню політики русифікації в УСРС, початі Лаврентієм Берією, гаряче продовжені Першим секретарем ЦК КПУ Олексієм Кириченком, почали давати свої плоди. На рівні УРСР це були незрівнянні ні з чим до цього заходи. Саме в цю добу видається

перший том оновленого українсько-російського словника з 24 425 українських слів[26]. Справа дійшла до проведення республіканських педагогічних читань, головним питанням яких було питання викладання української мови в школі з російською мовою викладання[27]. Чого варто надання Київському педагогічному інституту імені О. Горького права прийому захисту дисертацій по методиці української мови і літератури чи хоча б відкриття при Львівському педінституті аспірантури по спеціальності «українська мова»[28]?

Цей період має назву періоду шукань, бо саме за півтора року, що пройшли після початку кампанії «оживлення» українського мовного середовища як наверху, так і безпосередньо у вищих педагогічних навчальних закладах продовжувались пошуки. З одного боку шукали шляхи виходу з глухого кута, у який українську мову загнали кампанії радянської влади у боротьбі з буржуазними націоналістами, що вкотре підтверджувало думку, що ворогують не мови, а люди[29]. З іншого намагалися втримати на короткому ланцюгові національні почуття, постійно контролюючи, чи не затискається десь мова «старшого брата». Шукали засоби впливу на маси і винуватих у прорахунках у мовній політиці країни та вишу. Загалом, сповнений постійних коливань та експериментів, цей період закінчується у грудні 1955 року, коли почнеться активна кампанія по відродженню не лише демократичних цінностей у партійному житті, але й національних коштовностей, однією з яких була українська мова.

На початку нового навчального року проблема чистоти та місця української мови у повсякденному житті студентів залишалася нагальною. Вона була властива не лише Полтаві, але й іншим містам, як то Харкову[30]. На вступних іспитах до педагогічних вузів УРСР та при складанні української мови викладачі та студенти все так само керуються творами Сталіна[31] з питань мовознавства, а мова вступників пересичена діалектизмами на кшталт «просю», «гаворя», «можеть»[32]. Подібні зразки філолог Полтавського педагогічного Іван Чирко пропонував збирати і цитувати на лекціях, аби демонструвати вади мови сучасників[33].

Принципову позицію більшості педагогів у питанні статусу української мови стало зрозуміло уже у вересні 1953 року. Тоді, наприклад, виконуючий обов'язки директора ПДПІ Андрій Каришин, підсумовуючи думки колег, зауважив: «наш вуз український, треба на це в усій роботі зважати»[34].

З цього моменту можемо говорити про початок кампанії з пошуку «панацеї» від хвороби меншовартості української мови.

Вузи України долучаються до роботи у одній когорті з Академією наук УРСР по створенню діалектичного атласу української мови[35], що свідчить про відродження умов повноцінного функціонування мови[36]. Окремі викладачі працюють автономно у тому ж напрямку. Полтавка Віра Матвєєва присвячує дослідження лексиці українських художніх промислів Полтавщини[37], а викладачка Глухова Марія Безкишкіна лексиці українських говорів північно-східних районів Сумщини[38].

Багато у чому відродженню статусу української мови допомогли потуги Міністерств освіти по запровадженню у вишах та школах УРСР так званого єдиного мовного режиму. Ще у серпні 1953 року ухвала Вченої ради вимагала від директора розробити спеціальний проект наказу по інституту на основі Міністерського «Положення про єдиний мовний режим і культуру усної і письмової мови», навіть вимагаючи[39]. Уперше питання дієвості єдиного мовного режиму, зокрема, у Полтавському педагогічному інституту обговорювалося 24 вересня 1953 року і принесло учасникам зборів часом неочікувані відкриття[40].

Мало кого дивувала мовна безграмотність викладачів вишу. Вона було характерним для багатьох вузів УРСР, якщо і в Глухові переймалися оголошеннями з помилками[41]. Питання було вирішене швидко: за пропозицією Миколи Бойка адміністрація почала вертати без задоволення звіти, заяви та прохання до повного виправлення помилок[42]. До речі, це право директор вишу, Михайло Семиволос, застосовував доволі часто. Він ще довгі роки після цього дня легко виправляв звіти професорів і доцентів, полишаючи червоним олівцем позначки та виправлення у офіційних звітах кафедр, часом навіть змінюючи сам порядок слів у реченнях[43].

Більша проблема полягала у тому, що частина студентів на історико-філологічному факультеті явно бойкотувала українську мову вкладання поки що лише у власних відповідях. Траплялися випадки, коли викладач, читаючи лекцію українською, вимагав від студентів відповідей українською мовою, але значна кількість відмовлялася говорити українською, посилаючись на незнання (!) цієї мови[44]. На що тогочасний в. о. директора Андрій Каришин дав розуміти, що кроку назад немає: «ніяких послаблень жодному студентові».[45] Його політику уже за декілька тижнів продовжив Михайло Семиволос, який зауважив, що обов'язок викладачів вишу – «створити в інституті нестерпне відношення до мовної некультурності»[46].

Каменем на дорозі українізації життя студентів була перенасиченість російськомовною термінологією підручників та курсі. Завідувачка кафедри іноземних мов Ольга Чуругіна неодноразово зауважувала, що викладачам її кафедри зі студентами-істориками доводиться паралельно з іноземною вивчати і українську мову, бо студенти часто вимагають перекладу термінів та слів на російську через власне незнання української[47]. Це видно навіть з уривків конспектів та контрольних робіт, де студенти вживають кальки з української у російськомовних відповідях[48]. Отже, навчання українізувалося пори засилля російської у повсякденному спілкуванні. Особливі проблеми з українською мовою були у тих, хто прибув до лав полтавських студентів з Глухова після укрупнення Полтавського педагогічного інституту. Про чию мову новоприбулих студентів, насичену русизмами, неодноразово бідкалися у їхній новій alma mater у Полтаві[49].

На часі видалась ідея організації гуртків розвитку української мови, яка була доволі популярною у педагогічних вишах УРСР. Не даремно, у 1954 році викладачі Сумського педагогічного інституту будуть просити Міністерство підвести матеріальну базу вишу для організації подібних груп з вивчення української мови[50]. До речі, полтавські педагоги згодом будуть просувати ідею розширення кола гуртків вивчення і розвитку української мови по школах області як одне з рішень мовної проблеми[51]. Не даремно викладачі Глухівського педагогічного зроблять правильний висновок: погане володіння українською

мовою студентам криється у відсутності в старших класах середньої школи занять з мови[52].

Відверто говорячи, самі філологи Полтавського педагогічного вишу часто помічали малу ефективність подібних курсів. Бо як влучно відмітив це Лев Рогозін, курс сучасної української мови не був забезпечений навіть правописом. Так що молодь просто фізично не могла самостійно знайти і вивчити правил мовлення[53].

Проте, в очі кидається інший цікавий факт. Під час практичних занять, що їх проводила кафедра марксизму-ленінізму, майже всі студенти, за виключенням 3-4 на групу, виступали українською мовою навіть у тих групах, де читання лекцій велося російською, або ж викладач вів семінарське заняття, послуговуючись російською мовою.

За таких обставин виникає питання: чи була російська такою вже рідною для усіх, хто вивчав російську? Чому тоді викладачі зрідка все ж жалілися на низьке знання російської мови студентами? Декан фізико-математичного факультету Дмитро Мазуренко навіть зауважував, що мав враження, ніби «студенти російського відділу вивчають російську мову як іноземну»[54].

У вересні 1954 року завідувач кафедри марксизму-ленінізму Дмитро Степанов, який насправді не дуже був радий українізації навчально-виховного процесу, зробив зауваження на Вченій раді, що студенти погано знали російську мову. У спілкуванні російською дуже часто траплялися українські наголоси та форми слів (наприклад, «музЭй», «идЭолог» тощо)[55]. А голова державної екзаменаційної комісії у виші 1953 року з болем зауважував, що під час виступів молодь вживала чимало «викривлених російських слів»[56]. За українську лексику у письмових роботах викладачі все ще критикують молодь так, головним недоліком роботи Марії Прокопенко на таку важливу тему як «Йосип Віссаріонович Сталін про освіту та розвиток націй та національних мов», на думку викладачки Марії Бойко, було вживання української[57].

Далі – краще. Завідувачкою кафедри російської мови Єфимією Кузнєцовою навіть те, що студенти російського відділу говорять українською у повсякденному житті розцінювалося як шкода навчанню. Хоча, Дмитро

Мазуренко дав натяк, що проблема не лишу у тому, що студенти не вважають російську рідною для більшості. Відповідь була і в тому, що викладачі після читання лекції російською, вели повсякденне спілкування українською мовою, що дуже спантеличувало студентів[58].

Проте, і ті викладачі, що декларували свій перехід на українську мову викладання, отримували більше головного болю, аніж розради за свої потуги. Так, лекція Марії Малич «Тематичні відмінності між більшовиками та меншовиками на ІІІ з'їзді партії…» хоч і була написана українською, однак, рясніла такою кількістю посилань російською, що у присутніх на лекції колег склалося враження про випадкову присутність у ній української[59]. У «боротьбі» за українізацію кафедри марксизму-ленінізму вдавалися навіть до ідеологічних хитрощів. Доцент кафедри історії Олексій Соколовський навіть робив акцент на тому, що мова – зброя ідейного виховання мас, тому кафедра мала б користуватися українською бодай для розповсюдження ідеології ширшому колу осіб[60].

З рештою, виш за півтора року не став уповні україномовним. У його стінах (що було доволі закономірно) випускали дві окремі різномовні газети: «Радянський філолог» (редактор Сергій Овчаренко) та «Советский филолог» (редактор Леонід Очкань)[61]. І одна не заважала іншій, навпаки, доповнювали одна одну, хоча саме наявність прототипів одного видання двома мовами сучасні дослідники і вважають однією з головних проблем не вирішення мовного питання[62].

Період відродження (1956 – вересень 1958)

У 1956 році відбувся перелом у світогляді радянського населення. Людям відверто із владних трибун заговорили про злочини Йосипа Сталіна, про неспроможність інших піддати критиці його дії. За демократизацією партійного життя мала йти демократизація і у сфері національній. Вихід у світ постанови про боротьбу з культом особи Сталіна окремою брошурою українською мовою[63] підштовхнув також до підняття мовного питання на більш широкому рівні, аніж стіни вищого педагогічного закладу.

Першою голосною декларацією працівників ПДПІ про їхнє ставлення до ролі української мови, що дійшла до вищих партійних органів, був виступ очільника партійної організації інституту Миколи Різуна. Під час обговорення постанови ЦК КПРС у липні 1956 року він запропонував «прочитати ряд лекцій по національному питанню», закінчивши виступ словами: «Слід поважати українську мову й виступати на українській мові»[64].

З одного боку прості слова спровокують те, що викладачі вишу згодом будуть без остраху виступати за мовні права українців на зборах райкомів та міськкому та інших зборах. Першим буде сам Микола Різун. На восьмій районній партконференції Жовтневого району 28 жовтня 1956 року, закине владі: «Ми дивуємось, що в місті Полтаві і в нашій області не в пошані українська мова. Виступи і доповіді рідко звучать українською мовою, в школах наші діти нехтують українську мову, розговірна мова на наших партійних зборах, нарадах, конференціях теж не українська. В місті Полтава штучно створюються школи з російською мовою викладання»[65] тощо. З точки зору сучасності нічого дивного така постановка національного питання у межах району, де українці складали 53% партійців[66], не викликала, однак, тоді це було схоже на дію бомби уповільненої дії. Такі випади були викликані також і тим, що місцева влада інколи зволікала з допомогою в українізації життя. За декілька місяців до виступу Миколи Різуна на партконференції колектив ПДПІ офіційним листом просив (!) міськком і обком партії та міський та обласний відділи народної освіти виділити вишу базовою школу №6, перетворивши її на українську[67].

Аби переконатися у справедливості слів головного партійця педінститут, ми вдалися до контент-аналізу партійних документів освітніх установ міста Полтави з метою визначення домінуючої мови спілкування педагогів міста. Чи дійсно важко було знайти українську школу у Полтаві 1956 року? Ми проаналізували 25 освітніх установ, чиї документи збереглися у обласному архіві, з-поміж них загальноосвітні школи та установи, що безпосередньо пов’язані з освітянською нивою.

Як виявилось, з 3 428 виступу громадян на партійних зборах, українською мовою виступали всього 1 326 разів (39% реплік). Найбільш у кількість україномовних виступів подав сам Полтавський педагогічний інститут (38% від загальної кількості, 501 промова), Інститут удосконалення учителів області (16% з виступів педагогів міста, 217 виступів) та обласний відділ народної освіти (11% промов освітян Полтави, 140 виступів). Найбільша кількість виступів російською лунала з вуст працівників середньої школи №25 (10% від загального числа, 220 виступів) та середніх шкіл №4, 6, 20, 69 (по 8%, 163-169 виступів). З-поміж числа 25 опрацьованих закладів у 48% (у 12) педагоги взагалі не послуговувалися українською, а у 15 школах (60% навчальних закладів) російська переважала не менше ніж у 55% промов. Єдиними установами, де російська жодного разу не звучала у виступах, були лише середня школа №23, Інститут удосконалення учителів та ОблВНО. Не дивно, що за таких умов педагоги ПДПІ почали виступати за поширення української мови в освітянській мережі міста.

З високої трибуни на рівень міста та області від імені педагогів на захист української мов виступила викладачка Марія Малич. Виступаючи уже після розвінчання антипартійної групи, 15 липня 1957 року, вона звернулася до всіх агітаторів та пропагандистів міста: «Ми повинні общатися з народом на рідній мові, яка є самою зрозумілою»[68].

Цікаво, що після довгого періоду спротиву потугам переходу на українську мову, проводирями українізації стали саме викладачі кафедри марксизму-ленінізму. Не отримавши негативних прикладів, вони почали активно переходити на українську мову викладання. Більше того, скористалися одвічним правилом «Не можеш протидіяти, очоль!», і стали передовиками боротьби за українську вищу школу. Скоріш за все, подібний період вичікування можливих наслідків збоку працівників найбільш ідеологічної кафедри у виші був характерний не лише для Полтави. Такі ж рухи спостерігалися і у Глухівському педагогічному інституті[69].

Шукаючи можливі пояснення подібних разючих змін, можемо виділити не лише все загальність руху, яка просто не могла залишити за межами колишніх

противників українізації, але й поступальність позицій Міносвіти УРСР. У період відродження до Полтавського педагогічного вишу приходять постанова за постановою, що лише підсилюють упевненість у тому, що українська мова вертається на своє законне місце в Українській соціалістичній державі.

У січені з'явився наказ Міністерства освіти УРСР від 25 січня 1958 року «Про роботу Кам'янець-Подільського педагогічного інституту», у якому зверталася особлива увага на недотримання єдиного мовного режиму у викладанні у стінах вишу[70]. Ці нормативні акти зберігалися у виші, опрацьовувалися директором, про що свідчать численні позначки на полях, зроблені рукою Михайла Семиволоса. Вони були все ще актуальними і для Полтави, бо навіть у лекціях викладачів української мови траплялися численні русизми, як то було із курсами викладача Загайка[71].

Іншим документом з цього ж ряду була постанова №08/265 від 12 травня 1958 року. Через неї Міносвіти УРСР просило вислати кількість викладачів, що станом на травень 1958 року ще продовжували читати лекції російською та вказати строки, у які ті зобов'язувалися перейти на українську мову викладання. Більше того, Міністерство це робило не для чергової відписки. Встановлювався чіткий термін: до 1 червня, та й списки мали б бути поіменні у розрізі кожної окремої кафедри інституту.

Окремо вимагалися списки тих викладачів, хто уже перейшов на викладання українською мовою. Вони мали бути не лише поіменні, а ще й хронологічні: хто зробив це у 1956-1957, у 1957-1958, а хто ще тільки перейде з 1 вересня 1958 року. Єдині, хто не входив до переліку – викладачі російської мови[72]. На превеликий жаль, оригіналів списків, як то було у Глухові[73], окрім розпоряджень про складання подібних списків у стінах Полтавського пединституту ми не знайшли. Тому картину переходу викладачів на українську мову викладання можемо витворювати лише з коментарів самих викладачів у поточній документації.

У цей період у виші поглиблюється потяг до вивчення карти мовних відмінностей України. Полтавські науковці з ПДПІ приступили до складання «Обласного словника говорів» Полтавщини[74]. Це явище було закономірне для

багатьох вишів УРСР: науковці вливалися у процес відродження інтересу до неповторності української мови у Глухові та Сумах (вивчення українських говірок від Придунав'я[75] до Сумщини[76]).

Звичайно, на загальному фоні тотальної українізації, як може здатися спочатку, були свої проблеми. І не дивно, що зі студентам проблем було більше, аніж з професорсько-викладацьким складом. Однак, якщо у північному Глухівському педінституті викладачі жалілися на пасивність студентів та викладачів у оволодінні українською[77], у стінах Полтавського педінституту ситуація була трохи кращою. Тут студент із завидною періодичністю звітувалися на кафедрі української мови про вдосконалення знання рідної мови[78].

Були непоодинокими і випадки, коли молодь відмовлялася складати іспити українською мовою. Вирішення питання доходило навіть до написання листів до Міністра освіти УРСР. звичайно, мотивів подібних дій було багато: від неуспішності до етнічної приналежності до російського народу. Так, наприклад, Володимир Бобровський 1956 року аргументував свою категоричну позицію тим, що проживав у Росії і не знає української мови. На цей лист, як і на усі інші,студенти зазвичай отримували резолюцію Міністра відіслати питання «на розгляд директора інституту»[79]. Позиція ж Михайла Семиволоса у більшості випадків була однозначною: той, хто вчився у виші більше року від диктанту з української не звільнявся. Інші, як-от Віктор Андрюшев, отримували відстрочку на один рік, допоки не опанують українську у навчальному процесі[80].

Позицію директора видно з опрацьованих ним офіційних документів. Так, він декілька разів підкреслив рядки з пізнішою по часу постанови колегії Міносвіти від 20 вересня 1959 року, у яких ішлося про те, що директор Сталінського педінституту Сергій Ксенофонтов звільнив вступників від складання іспитів з української мови, отримавши за це сувору догану[81]. На превеликий жаль, не відомо достеменно, чого у мотивах Михайла Семиволоса було більше: остраху за догану чи почуттів української самобутності.

Педагоги Полтави працювали у час, коли Міносвіти УРСР просто створювало паритетні умови для функціонування української, не виводячи формули нового спротиву мов. Це видно по тому, що паралельно з документами, що контролювали українізацію навчального процесу, Київ не менше уваги приділяв збереженню знання російської як мови міжнародного спілкування. Так, директива Міносвіти УРСР від 7 липня 1957 року зобов'язувала директорів вузів вжити заходів з контролю якості вивчення обох мов[82]. Коли Москва робила крок на зустріч російській, Київ робив те саме по відношенню до української мови, аби тримати рівновагу можливостей. Як приклад, наступний факт.

У 1958 році було видано постанову №52-м від 27 лютого за підписом заступника міністра освіти РСФРР за якою усі бажаючі отримати другу спеціальність учителя російської мови та літератури, отримували певні пільги. По-перше, такі абітурієнти мали бути зараховані на ІІІ курси до груп осіб, що закінчили учительські інститут за спеціальністю російська мові і літератури. По-друге, їх звільняли від складання іспитів з іноземної мови та логіки[83]. Цей документ отримав і директор Полтавського інституту з підписом взяти до виконання. Здавалося, що це був крок до відновлення політики русифікації. Однак, за півроку подібний документ поширило і Міносвіти УРСР. Директива Міністерства від 15 травня 1958 року продублювала московський наказ, однак, замінивши мову російську на мову українську[84].

Отже, у цей період ніякого тиску на українку мову у середовищі викладачів педагогічного вишу Полтави не було. Навпаки, з 1956 року по жовтень 1958 року створилися якомога сприятливі умови для того, аби українська могла вважатися повноправною складовою національної самобутності українців УРСР. І навіть заява на лекції викладачки кафедр російської мови Галини Каган про те, що основи наук – історії, математики, фізики чи хімії – неможливо засвоїти без оволодіння словником та граматичною будовою російської мови[85], були лише констатацією факту поширення російської, однак ніяк не поштовхом до утвердження меншовартості української.

Останній період розвитку мовного питання (вересень 1958 –1964) у середовищі колективів пединститутів тісно пов'язаний із загальнодержавними тенденціями по згортанню лібералізація життя в СРСР і вимагає окремого розгляду, який ще на часі.

Лукьяненко А. В.

«Языковой вопрос» в среде педагогов СССР времен десталинизации

В статье даются ответы на вопросы о том, каким было место украинского языка в коллективах педагогических вузов УССР времен «оттепели», жила ли она или выживала в среде студентов и преподавателей высшей школы и каким образом происходило её возвращение на законное место в украинской школе и сознании интеллигенции.

Lukyanenko O. V.

"Language issue" among educators of the USSR during de-Stalinization times

The article answers the questions such as what was the place of the Ukrainian language in the pedagogical universities of the Ukrainian Soviet Socialist Republic during “the thaw”, whether the language lived or survived among students and teachers of high school and how did it return back to the rightful place in the Ukrainian school of consciousness and intelligence.

---

[1] Гриневич, Л. «Тест на політичну лояльність»: суспільно-політичні настрої населення УСРР в умовах «воєнної тривоги» 1927 року / Людмила Гриневич / / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – №13. – С.343-355

[2] Гриневич В. З історії формування українського радянської патріотизму у роки радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. / Владислав Гриневич / / Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – №13. – С.419-433.

[3] Юсова Н. «У світлі сталінських творів з питань мовознавства»: актуалізація етногенетичних процесів у СРСР на початку 1950-х рр. / Наталя Юсова / / Український історичний журнал. – К. : «Дієз-продукт», 2007. – №3. – С.113-138.

[4] Inkeles A. Soviet Nationality Policy in Perspective / Alex Inkeles / / Russia under Khrushchev : an anthology of problems of communism [ed. by Abraham Brumberg] - New York : Frederick A Praeger, 1962. – P.300-321.

[5] Guillory S. Stalin and Stalinism : Course Programme / Sean Guillory – Northern Illinois University, 2011. – 6 p.

[6] Goldhagen E. Communism and Anti-Semitism / Erich Goldhagen / / Russia under Khrushchev : an anthology of problems of communism [ed. by Abraham Brumberg] - New York : Frederick A Praeger, 1962. – P.322-338.

[7] Мандрик М. До питання про наслідки боротьби з космополітизмом в радянській історіографії кінця 1940-х – початку 1950-х рр. / Марія Мандрик / / Український історичний збірник. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. - №12. - С.225-232.

[8] Бажан О. Пристрасті по Миколі Гоголю «по-радянськи» / Олег Бажан / / Краєзнавство. – К. : ТОВ «Видавництво «Телесик», 2009. – №1. – С.106-109.

[9] Ніколаєць Ю.О. Святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією як прояв національної політики в СРСР / Ю.О. Ніколаєць / / Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 4. – С.16-19.

[10] Якубова Л. Д. Мовна проблема та її місце серед етнокультурних проблем етнічних меншин УСРР (друга половина 20-х - 30-і рр. XX ст.) / Лариса Дмитрівна Якубова / / Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – №16. – С.185-20.

[11] Поташній Ю Мовне питання зіпсувало українців [Елестронний ресурс] / Юрій Поташній – Режим доступу до статті : http://www.viche.info/journal/1400/

[12] Вірченко, Н. Документи про заборону української мови (XVII – XX ст.) [Електронний ресурс] / Ніна Вірчено / / Слово Просвіти – Режим доступу / / http://slovoprosvity.org/2011/07/21/документи-про-заборону-української-м-3/

[13] Шаповал Ю. І. Мовна ситуація в Україні : історія й сучасний стан [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал – Режим доступу до статті : http://memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/duhovnyj-i-kultunyj-genocyd/780-dodatok-do-vidkrytogo-lysta-mizhnarodnij-gromadskosti.html

[14] Масенко Л. Мовна політика в УРСР 60-80-х років. Дню української писемності та мови присвячується / Лариса Масенко [Елестронний ресурс] / / Народний оглядач – Режим доступу до статті : http://sd.org.ua/news.php?id=12887

[15] Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції : 28-29 травня 2001 року. – К. : «Київський університет», 2002. – 222 с.

[16] Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / Олег Григорович Бажан / / Історія України. Маловідомі імена, події, факти. - Київ Інститут історії України НАН України, 2005. – №31. – С.189-199.

[17] Конференція читачів газети «Радянська Україна» / / Зоря Полтавщини. – 1 січня 1953. – №1. – С.4.

18 Про мову однієї районної газети / / Зоря Полтавщини. – 25 квітня 1953. – №83. – С.2.

[19] Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АПНПУ), ф.2, оп.Д-1, спр. Дудик П. С., арк.3.

[20] Державний архів Полтавської області (далі – Держархів Полтавської області), ф.Р-1507, оп.1, спр.486, арк.41.
[21] Там само, ф.П-251, оп.1, спр.4824, арк.10.
[22] Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської області), ф.Р-5369, оп.1, спр.163, арк. 2; 6зв.
23 Державний архів Харківської області. (далі – Держархів Харківської області), ф.Р-4293, оп.2, спр.497, арк.85.
[24] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.392, арк.214.
[25] АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1954. Іст. факультет (Л-О), спр. Мусієнко М. І., арк.9.
[26] Перший том «Українсько-російського словника» / / Зоря Полтавщини. – 7 липня 1953. – №133. – С.1.
[27] Республіканські педагогічні читання // Зоря Полтавщини. – 4 липня 1953. – №131. – С.2.
[28] Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.) / Олег Бажан [Електронний ресурс] – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uxxs/2008_14/6.pdf
[29] Музика О. Психологічні механізми конфліктів в умовах ціннісно-мовленнєвої взаємодії / Олександр Музика / / Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції: 28-29 травня 2001 року. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – С. 129.
[30] Держархів Харківської області. – Ф. Р – 4293. – Опис 2. – Спр. 696. Протоколи Вченої Ради інституту (1956 рік) – арк.95
[31] АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1956 (Рос. відділ) (М-Р), спр.Петрова Б. Й., арк.12.
[32] Яременко І. На вступних екзаменах / І. Яременко // Зоря Полтавщини. – 16 серпня 1953. – №163. – С.3.
[33] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.392, арк.39.
[34] Там само, спр.440, арк.2.
[35] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.187, арк. 7.
[36] Тищенко К. Поки живі українські діалекти – живе Україна / Костянтин Тищенко / / Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції : 28-29 травня 2001 року. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – С. 135-144.
[37] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.392, арк.50.
[38] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.187, арк.14.
[39] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.392, арк.146.
[40] Там само, спр.440, арк.1
[41] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.163, арк.7.
[42] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.440, арк.2.
[43] Там само, спр.548, арк.40.
[44] Там само, спр.440, арк.1.
[45] Там само, арк.2.
[46] Там само, спр.486, арк.66.
[47] Там само, спр.440, арк.2.
[48] АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1954. Іст. факультет (Л-О), спр.Ленчик М. С., арк.28.
[49] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.548, арк.18.
[50] Держархів Сумської області, ф.Р-2817, оп.3, спр.133, арк.7-8.

[51] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.491, арк.6.
[52] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.256, арк.38.
[53] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.382, рк.37зв
[54] Там само, спр.486, арк.64.
[55] Там само, арк.3.
[56] Там само, спр.402, арк.23.
[57] АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1956 (Рос. відділ) (М-Р), спр.Прокопенко М. І., арк.24.
[58] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.486, арк.63-64.
[59] Там само, спр.424, арк.27.
[60] Там само, спр.486, арк.64-65.
[61] Там само, ф.П-251, оп.1, спр.4827, арк.50.
[62] Масенко Л. Стає маразмом «навіки разом» (про лінгвокультурне змішування) / Лариса Масенко / / Мовні конфлікти … – С. 68.
[63] Видання окремою брошурою постанови Центрального Комітету КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків» / / Зоря Полтавщини. – 6 липня 1956. – №130. – С.1.
[64] Держархів Полтавської області, ф.П-251, оп.1, спр.4829, арк.50.
[65] Там само, ф.П-19, оп.1, спр.220, арк.54-55.
[66] Там само, спр.233, арк. 6зв.
[67] Там само, ф.Р-1507, оп.1, спр.542, арк.77.
[68] Там само, ф.П-19, оп.1, спр.238, арк. 73-74.
[69] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.203, арк. 1.
[70] Там само, спр.263, арк. 7.
[71] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.639, арк.72.
[72] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.269, арк. 42.
[73] Там само, спр.257, арк.19.
[74] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.548, арк.15зв.
[75] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.285, арк.13.
[76] Там само, спр.208, арк.2.
[77] Там само, спр.246, арк.17.
[78] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.548, арк.13.
[79] АПНПУ, ф.1 (з/в), оп.1956 (А-К), спр. Бобровський В. П., арк.8.
[80] Там само, оп.1956 (Рос. відділ) (А-Г), спр.Андрюшев В. Ю., арк.5.
[81] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.655, арк.93.
[82] Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.254, арк.67.
[83] Там само, спр.269, арк.13.
[84] Там само, арк.43.
[85] Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.594. арк.104.